

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.20>**Ніна Гетьманцева,**

докт. юрид. наук, доцент,

завідувачка кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-3859-3046

Ганна Митрицька,

канд. юрид. наук,

асистент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРАВОВІ ЗАСОБИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ

У статті розкрито правові засоби в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці. Констатується, що механізм правового регулювання повинен показувати, як саме працює той чи інший засіб, первинна ланка (норма) чи інші юридичні інструменти (принцип, договір), щоб досягнути зазначеної мети в процесі правового регулювання.

Усі засоби механізму правового регулювання трудових відносин можна поділити на певні групи залежно від мети суб'єкта регулювання: на правові засоби державного регулювання, завдяки яким здійснюється регулювання трудових відносин, тобто жорстке і владне їх нормування державою шляхом видання законів, і правові засоби договірної регулювання, що об'єднують правові засоби індивідуально-договірної та колективно-договірної регулювання. Зауважується, що виокремлення правових засобів договірної регулювання пов'язане з утіленням норм трудового права в життя, практичну діяльність, досягненням мети суб'єктів договірної регулювання через правореалізаційну діяльність. Правові засоби договірної регулювання, на відміну від правових засобів державного регулювання, характеризуються елементами індивідуальності, оскільки суб'єкти індивідуально-договірної та колективно-договірної регулювання обирають їх для досягнення не абстрактної, а конкретної мети: задоволення своїх потреб та інтересів.

Робиться висновок, що правові засоби, які становлять складник механізму правового регулювання, слугують для того, щоб досягнути кінцевої мети правового регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці. Тому було б неправильним очікувати постановку кінцевої правової мети й визначення правових засобів, спрямованих на її досягнення, лише в нормативному правовому акті, вихідному від держави, оскільки в установленні кінцевої правової мети й визначенні відповідних їй правових засобів беруть участь суб'єкти всіх рівнів: державного, індивідуально-договірної та колективно-договірної регулювання.

Ключові слова: правове регулювання трудових відносин, договірне регулювання трудових відносин, нормативно-правові акти, норма права, трудові відносини, правові засоби.

Постановка проблеми. Правове регулювання є не тільки складним процесом, а й особливою системою юридичних засобів і явищ, за допомогою яких воно здійснюється. Це, у свою чергу, спонукало теоретиків права в 60–70-і рр. XX століття звернутися до більш глибокого вивчення й розробки поняття «механізм правового регулювання». Як відомо, уперше в радянській юриспруденції висунув ідею про механізм впливу права на суспільне життя Н.Г. Александров. Значну роль у цьому відіграли дослідження С.С. Алексєєва [1, с. 33–34]. Оскільки ця ідея виявилася досить продуктивною, то й намі-

тилися відповідні тенденції, напрями в її розробленні. Загалом наукова концепція механізму правового регулювання повинна мати не тільки теоретичну, а й практичну значимість. Останню може надати дослідження саме галузевих аспектів механізму правового регулювання.

Метою статті є дослідження правових засобів у механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці.

На відміну від інших галузей права, де ця проблема так чи інакше висвітлювалася,

у трудовому праві вона, на жаль, не знайшла відповідного відображення. Проте теоретико-методологічною основою дослідження стали праці відомих як радянських, так і сучасних учених, дослідників: М.Г. Александрова, С.С. Алексєєва, М.Й. Бару, С.В. Бобровник, С.В. Вишневецької, С.Я. Вавженчука, М.І. Іншина, В.Б. Ісакова, А.М. Колодія, О.В. Малька, О.І. Процевського, О.В. Петришина, А.С. Піголкіна, С.П. Погребняка, М.П. Рабіновича, О.Ф. Скакун, О.В. Смирнова, Т.І. Тарахонич, М.В. Цвіка, Л.С. Явіча й інших.

Виклад основного матеріалу. Оскільки поняття механізму правового регулювання в трудовому праві є похідним від загально-теоретичного розуміння механізму правового регулювання, то, здавалося б, достатньо загальному визначенню надати галузеві риси, показати їх специфіку. Але складність зумовлена тими причинами, що єдності думки в цьому питанні протягом багатьох років так і не досягнуто. Проаналізувавши погляди вчених [1, с. 30; 2, с. 267; 3, с. 413; 4; 5; 6] на поняття «механізм правового регулювання», можна зауважити спільне: всі автори солідарні в тому, що механізм правового регулювання – система або сукупність юридичних (правових) засобів. У цих поняттях хоча і є деяка схожість, але всі вчені, які досліджували це питання, зазначають, що сама категорія «механізм правового регулювання» розглядається неоднозначно. І справа тут не в тому, яке формулювання вкладається в це поняття, а яка суть закладена в ньому.

Розуміння категорії «засіб» із позиції права. Найбільш поширеним у теорії права є розуміння механізму правового регулювання як узятій в єдності системи правових засобів, за допомогою яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини [2, с. 30, 267], досягаються цілі правового регулювання. Як видно із цього визначення, система правових засобів ототожнюється з механізмом правового регулювання, категорією, яка майже не застосовується в галузевих дослідженнях і відтак є малозрозумілою. Таке пояснення цієї категорії за допомогою системи правових засобів становить класичну логічну помилку – визначення одного невідомого через інше невідоме. Таке визначення нічого не визначає, ясності в розуміння ані механізму правового регулювання, ані правових засобів не надає. Сам термін «механізм» розглядається в одній площині, у сполученні з правовим регулюванням. У цьому сенсі, незважаючи на деякі розходження на визначення механізму правового регулювання, ця обставина не заважає вченим-авторам вио-

кремлювати все ж ті самі стадії й елементи механізму. І справа тут не в різному розумінні категорії, що розглядається, а в тому, що науковці під різним кутом зору сприймають саме поняття «право» залежно від того, прихильниками яких шкіл вони є (природної чи позитивістської), а звідси й вкладають різну сутність у це поняття.

Поняття в праві за сутністю є провідними смисловими конструкціями, тому необхідно для їх визначення використовувати адекватні терміни. При цьому необхідно передусім урахувати системні зв'язки всередині поняття й між поняттями, а також брати до уваги загальноприйняті лексико-семантичні норми функціонування різних значень терміна [7, с. 49]. Саме поняття «засіб» є універсальним, його можна застосувати до будь-чого, до будь-якого поняття, якщо необхідно продемонструвати його придатність для досягнення будь-якої мети (цілі). Сутність категорії засіб – у дистанції між метою і результатом [8, с. 199]. Саме зв'язок засобів з метою, яку визначає інтерес, пов'язує засіб із суб'єктивним моментом, тобто діяльністю, а об'єктивність засобів полягає в їх зв'язку з реальною дійсністю. Г.-В.-Ф. Гегель підкреслював підпорядкованість засобів меті: «... засіб саме і є те, що нічого собою не являє само по собі, а лише заради іншого й у цьому іншому має своє визначення і свою цінність» [9, с. 167]. Проте приєднання до поняття «засіб» указки на його правовий характер дещо звуужує сферу, у якій такі засоби можуть бути виявлені та використані. У силу невизначеності серед науковців самого поняття «право» таке звууження є незначним і водночас аморфним, щоб зрозуміти сутність цього явища. Поняття «засіб» у юриспруденції вживається в різноманітних значеннях: як елементи механізму [10, с. 14–16; 11], так і щодо права загалом. Учені як радянського періоду, так і сучасного в цьому сенсі найчастіше до правових засобів зараховували й зараховують юридичні норми, правовідносини, індивідуальні приписи або специфічні юридичні інструменти (важелі), які застосовуються суб'єктами правовідносин у діяльності: договори, відповідальність, заходи захисту, різні юридичні прийоми й конструкції (позовна давність, способи забезпечення зобов'язань тощо) [12, с. 283]. Під правовими засобами вчені трактували об'єктивовані субстанціональні юридичні явища, які наділені фіксованими властивостями та дають змогу реалізувати потенціал права, його силу [13, с. 349]; при цьому правові засоби, на думку вчених, характеризуються такими властивостями, як субстанціональність, можливість їх використання суб'єктами права, наявність у право-

вих явищах соціальної сили, свого роду юридичної енергії. При цьому юридичні засоби необхідно відмежовувати від інших компонентів правової дійсності: явищ правової діяльності та явищ суб'єктивної сфери [10, с. 15; 13, с. 349]. Прихильники діяльнісного підходу (К.В. Шундіков, О.В. Малько, О.В. Онуфрієнко та ін.) зосереджуються на тому, що поняття правових засобів як субстанціональних явищ не охоплює своїм обсягом діяльнісні феномени, а тому воно відображає лише частину істини [13, с. 349]. З огляду на це, усі заборони, дозволи та приписи, як і самі джерела права, у яких вони містяться, у сукупності є тільки частиною правового механізму – його статичним складником. Такий складник є тільки початковою базою для правового регулювання й обов'язково доповнюється динамічною частиною – технологіями, тими засобами-діяннями, які спрямовані на використання правового інструментарію. Звідси правові засоби – це правові явища, що виражаються в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [14, с. 9–10; 15, с. 112; 16, с. 188]. Згідно з першим підходом, правові засоби втілені в нормах права, відповідно до другого підходу, правові засоби втілені в діях (діяльності) суб'єктів права. Розуміння правових засобів як норм права і правових інститутів характерно для позитивістської частини юриспруденції в силу особливостей її об'єкта й предмета. Саме в догматичній юриспруденції досліджуються норми права та їх взаємозв'язки між собою. Розуміння правових засобів як елемента правової діяльності – умов, способів і предметів, що використовує суб'єкт для досягнення його правової мети, характерно для юриспруденції соціологічної, що має справу з іншими об'єктом і предметом, ставить перед собою наукові проблеми іншого рівня. Тому й виходить, що в одному понятті зосереджуються декілька різних понять правових засобів, які сформульовані з різних точок зору на сутність, мету, предмет і завдання юриспруденції, і, замість комплексного підходу, усі різнопланові так звані субстанції «засмоктуються» в неупорядковану сукупність. З указаних позицій правові засоби, які розглядаються як парна категорія для правової мети, повинні утворювати відповідну систему, що й відповідає системі правової мети. Як правова мета утворює систему, так і правові засоби й правова діяльність утворюють відповідні системи. Тобто правовий засіб виявляється частиною системи: правова мета – правовий засіб – пра-

вова діяльність. Це пояснюється вже зазначеною парністю категорій «мета» і «засіб». При цьому необхідно зауважити, що сучасна філософська доктрина пропонує два підходи до інтерпретації сутності категорії «засіб»: як матеріальне явище, що використовується в діяльних процесах; і не лише як феномени матеріального характеру (техніка), але і як діяльні процеси з їх застосування (технології). Саме остання інтерпретація категорії «засіб» використана прихильниками діяльнісного підходу до вказаного поняття. Разом із тим необхідно зупинитися на певних міркуваннях: що є критерієм поділу правових засобів на засоби-установлення та засоби-діяння й чи є оправданою така класифікація? Адже останнє повністю включає в себе попереднє, бо без нього воно буде просто змістовно незавершеним. Крім того, як уже зауважувалося раніше, сутність категорії «засіб» – у дистанції між метою і результатом, а відтак неможливо віднайти таку систему координат, згідно з якою засоби-діяння могли бути поміщені в логічний ланцюг: мета – засіб – результат. Можна сказати, що правові (юридичні) засоби є тим пластом «вузлового» інструментарію, за допомогою яких або використовуючи які в процесі діяльності суб'єкти досягають своєї мети та результату, але це не сама діяльність. У широкому розумінні правовим засобом може бути все що завгодно, якщо воно призначене для досягнення правової мети. Тому деякими авторами категорія «правові засоби» за своїм змістом охоплює різнопланові юридичні явища, яка в теорії права розглядається як правові засоби в широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні правові засоби розглядаються як такі, що охоплюють своїм змістом «усю правову матерію – «тіло» права» [17, с. 31]. З огляду на це, до засобів правового регулювання трудових відносин необхідно було б зарахувати всі акти, які містять норми трудового права: норми міжнародних актів, нормативно-правові акти, принципи, угоди, що укладаються на генеральному, галузевому, територіальному рівнях, колективні договори, акти роботодавця, трудовий договір (контракт) тощо. У вузькому розумінні засоби правового регулювання розглядаються як особливі засоби, які регулюють поведінку людей тільки в рамках конкретних правовідносин. Отже, слідуючи логіці речей, стосовно трудового права сюди необхідно було б зарахувати трудовий договір (контракт). Ця класифікація, на наш погляд, є дещо штучною, оскільки для правильного розуміння правового засобу на чільне місце повинна ставитися мета людини (працівника), а не норма права. Проте мета

є різною, вона різниться залежно від суб'єктів, які її прогнозують, здійснюють, реалізують. Звідси й різний характер правових засобів, що задіяні в їх використанні. Так, чинна система індивідуальних трудових договорів не може підняти колективні договори, оскільки не захищає повністю інтереси працівників. Життєвий рівень працівника залежить від багатьох факторів і виходить далеко за рамки компенсації за трудовий вклад, що оговорено трудовим договором. Тільки в колективному договорі, що укладається на рівні підприємства, установи, організації, фіксується низка соціальних гарантій (зайнятість, заробітна плата, охорона праці тощо). Якщо трудовий договір установлює лише права й обов'язки конкретного працівника та роботодавця, то колективний договір уміщує нормативні зобов'язання, що поширюються на всіх працюючих на цьому підприємстві, в установі, організації. З указаних позицій колективний договір є правовим засобом установлення умов праці, захисту й реалізації прав працівників у процесі праці, тоді як трудовий договір, як правовий засіб, укладається з метою реалізації права на працю особи саме в першочерговому його аспекті та в подальшому, в процесі трудової діяльності, набуває всі соціальні блага.

Призначення правових засобів у механізмі правового регулювання. Як зауважувалося, складники механізму правового регулювання можуть бути тільки правовими. Правовий характер будь-якого явища, у тому числі й засобу, полягає в тому, що воно передусім пов'язано з нормою права. Незважаючи на ту обставину, що в реальному світі дії й засоби перебувають у тісному взаємозв'язку, правові засоби не включають дії. Зрозумілим є той факт, що від знаряддя можуть залежати характер дій, що вчиняються, їх послідовність, тривалість, але разом із тим знаряддя не зливаються з дією, вони відокремлені та, як наслідок цього, мають розглядатися, вивчатися також самотійно. На перший погляд може здатися, що це суперечить логіці й не є виправданим, оскільки від механізму правового регулювання мовби відходять «загальновідомі його елементи»: юридичні факти (правомірні дії), акти застосування права (насамперед акти-дії). Однак те, що можна зібрати різні за своїм характером і природою явища, призводить якраз до певної невизначеності. Оскільки одні правові явища виступають як «регулятори», тобто проявляють свої регулятивні властивості, інші, на противагу їм, є тими явищами, що «регулюються» внаслідок взаємодії з ними. За С.С. Алексєєвим, подібні

спроби зібрати різнопланові правові явища разом та охарактеризувати їх в одному ряду, є тим підходом, що не дає змогу описати механізм правового регулювання у вигляді функціонуючої системи, виокремити в ній визначальні структурні зв'язки [2, с. 281]. Механізм правового регулювання повинен показувати, як саме працює той чи інший засіб, первинна ланка (норма) чи інші юридичні інструменти (принцип, договір), щоб досягнути зазначеної мети в процесі правового регулювання. Механізм правового регулювання можна порівняти умовно з механізмом дії годинника: усі частини механізму відповідають за злагоджену роботу цілого годинника, причому всі вони діють у взаємодії, оскільки будь-який збій у роботі механізму може призвести до неефективної його роботи: відхилення часу в бік прискорення, або зменшення, або ж його зупинення. При цьому рух стрілки годинника з указівкою на відповідний час можна прирівняти до дії правового регулювання з його відповідними стадіями. Звідси всі засоби діють для того, щоб робота (рух) годинника була (був) точною(им), при цьому ми розрізняємо механізми, що приводять у дію годинник і, як наслідок цього, сам «результативний» рух годинника. Так і в праві, точніше, у механізмі правового регулювання механізм правового регулювання дає змогу глибше зрозуміти, як проходить трансформація вимог норм права, правових приписів у правомірну поведінку суб'єктів, із яких стадій складається цей процес, на яких саме етапах здійснюється збій, виникають перепони для реалізації права та як можна ліквідувати ці перепони [18, с. 575], завдяки яким правовим засобам буде це зробити ефективніше, щоб досягти мети, а отже, ефективного правового регулювання, оскільки воно не завжди є таким. Між тим елементи механізму правового регулювання повинні чітко відповідати на такі питання: що вони дозволяють і забороняють суб'єктам, якими методами вони регулюють їхні вчинки, чим (ким) приводиться в рух цей механізм [19, с. 32]. Тому якщо предмет відповідає на запитання «що?» (які відносини становлять об'єкт правового регулювання), метод – «як?» (у який спосіб регулюються ці відносини), функції – «навіщо?» (яке призначення цієї галузі), для принципів найбільше підходить питання «чому?» (які закономірності формують норми певної галузі права) [20, с. 163], то механізм правового регулювання показує, завдяки чому здійснюється правове регулювання.

Структурні взаємозв'язки механізму правового регулювання. Подібне співвідношення (щодо механізму дії годинника) можна

застосувати в питанні щодо структури механізму правового регулювання, тобто є складники його частини і є стадії (етапи) роботи цього механізму. У зв'язку з цим необхідно розмежувати й вихідні категорії. Відповідно, вони будуть називатися по-різному, залежно від того, ведемо ми мову про складники цього механізму, його елементи чи про його дію, тобто роботу. Тому одна з них може називатися як механізм правового регулювання й указувати на складники цього механізму. Інша може називатися як дія механізму правового регулювання й буде включати стадії (етапи) роботи цього механізму. Наглядним є взаємозв'язок між цими категоріями, причому в їх теоретичному використанні: можна говорити й про складники механізму правового регулювання через дії (функції), що ним виконуються, і про його функціонування (дії) через складові елементи (компоненти). Проте механізм правового регулювання не ототожнюється з правовим регулюванням, з відповідними його стадіями, оскільки самі по собі ці правові явища є різними за юридичною природою, кожне з яких відіграє самостійне функціональне призначення, незважаючи на спільність мети, особливо в галузевому аспекті. Якщо розглядати правове регулювання й механізм правового регулювання, то необхідно підкреслити, що правове регулювання – це завжди динаміка, процес впливу (дії) права на суспільні відносини, що складається з відповідних стадій. Механізм – це статико-динамічне явище, яке зосереджує в собі систему правових засобів, які використовуються на певних стадіях правового регулювання з метою ефективного його забезпечення (роботи). Динамічне тому, що всі правові засоби, як правило, впливають на майбутніх виконавців правового регулювання: їхню свідомість і поведінку, і під впливом же останніх зазнають функціональної дії, видозмінюються, удосконалюються або припиняють своє існування.

Зауважимо, що результат діяльності неможливо одержати тільки за допомогою правових засобів як субстанціональних явищ, оскільки вони не можуть самі по собі призвести до необхідного позитивного результату, проявити свої регулятивні властивості. Тут необхідні ще й активність, відповідні зусилля, дії, пов'язані з використанням правових засобів. Регулювання – це сукупна властивість права. Правове регулювання здійснюється за допомогою всього «динамічного інструментарію», особливо, властивого тільки праву механізму, усього комплексу динамічних систем і структур, покликаних юридично гарантувати досягнення правових завдань у рамках відповід-

них типів, моделей юридичного впливу на суспільні відносини [21, с. 264]. Тому можна стверджувати, що основною характеристикою механізму правового регулювання є його здатність до регулювання суспільних відносин. А якщо це так, то тільки здатність до правового регулювання робить сукупність правових засобів цілісністю, а не просто механічною сукупністю певних елементів. Є безспірним твердження, що правове регулювання не може забезпечити жоден з елементів механізму самостійно, воно здійснюється одночасно всіма його компонентами в їх органічному взаємозв'язку й завдяки цим зв'язкам. З іншого боку, хоча механізм правового регулювання утворюють елементи, які об'єднані різноманітними взаємозв'язками, але вони є водночас і відособленими один від одного, бодай навіть умовними межами, до настання відповідних обставин, можна сказати, життєвих обставин-умов, навколишніх факторів, що провокують суб'єктів на відповідну регулятивну дію правовими засобами.

Як висновок, до результату призводять не самі засоби, а дії, що здійснюються за допомогою засобів. У цій аксіомі й полягає важливість дій і водночас самостійність засобів, оскільки дає змогу, за С.С. Алексєєвим, механізм правового регулювання описати у вигляді функціонуючої системи, виокремити в ній визначаючі структурні зв'язки. З огляду на вказане, викликають заперечення погляди тих науковців, які включають до юридичних засобів відповідну активну поведінку суб'єктів, що виражена у вигляді актів-діянь, і включення в складник механізму правового регулювання суб'єктів, які здійснюють правове регулювання або правову діяльність. Людина є сама творцем права, на що неодноразово наголошувалося в юридичній літературі: зв'язок «людина-право» є домінантним, у ньому визначальним «елементом» є людина, оскільки вона – творець, суб'єкт права, а не складник правового механізму [19, с. 23]. Право твориться людиною і для людини (І. Іванов) [20, с. 108].

Типологія правових засобів у механізмі правового регулювання. Усі засоби механізму правового регулювання трудових відносин можна поділити на певні групи залежно від мети суб'єкта регулювання, а саме на правові засоби державного регулювання; правові засоби договірної регулювання, що об'єднує в собі правові засоби індивідуально-договірної та колективно-договірної регулювання. До правових засобів державного регулювання належать норми трудового права, принципи, міжнародні акти, що ратифіковані Україною та нормативно-правові акти. Завдяки цим правовим

засобом здійснюється регулювання трудових відносин, тобто жорстке і владне їх нормування державою шляхом видання законів. Правові засоби, які призначені для досягнення правової мети, зафіксовані в правовій нормі. Суб'єктом правових засобів державного регулювання є насамперед законодавець. Правовими засобами для законодавця є тільки правові норми, які можуть об'єднуватися в групи: інститути, підгалузі, галузі тощо. Установлюючи для учасників суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що охороняються й гарантуються державою, норма трудового права надає трудовим відносинам правового характеру. Норми трудового права утворюють вихідну ланку механізму правового регулювання. Нормативна регламентація здійснюється шляхом не окремо взятих норм, а в їх єдності. Наприклад, норми трудового права, що регламентують договірні відносини, є системою норм, що визначають порядок укладення, зміни, виконання (розірвання) колективних (трудова) договорів. Тобто норми доповнюють одна одну, функціонують у поєднанні (співвідношенні). На основі норм трудового права визначаються як самі суспільні відносини (їх коло, суб'єкти, зміст), що регулюються трудовим правом, так і юридичні засоби забезпечення можливої або дійсної поведінки суб'єктів трудових правовідносин. Закон як різновидність нормативного правового акта є найважливішим елементом механізму правового регулювання, від якого безпосередньо залежить ефективність останнього. У законі передбачається й загальна модель механізму правового регулювання, яка вимагає доповнення та конкретизації підзаконними нормативними правовими актами.

Питання про юридичну силу нормативно-правових актів у механізмі правового регулювання має неабияке значення, а тому воно не може вирішуватися залежно від позиції вчених, це рішення має базуватися на чинному законодавстві. Чинність у буквальному розумінні слова означає прояв всіх властивостей і якостей того чи іншого нормативно-правового акта, що регулює трудові відносини, його здатність впливати на поведінку суб'єктів трудового права. Щоб проявити свою ефективність у механізмі правового регулювання трудових відносин необхідно, щоб нормативно-правові акти несли в собі можливість реалізації їх норм, нормативних положень, адже чинність (дія) ще не означає реалізацію відповідної норми чи її положень, але в будь-якому випадку вона створює юридичну можливість для такої реалізації. Реалізація ж починається тоді, коли дією нормативно-правових актів скористалися суб'єкти

трудова права, її регулятивний вплив знаходить свій об'єкт. Сам же механізм реалізації вказує на впорядкування, характер зв'язків і включає різноманітні загальносоціальні та юридичні чинники, форми, способи, умови й гарантії здійснення норм трудового права та нормативно-правових актів, що регулюють трудові відносини. Тому правове регулювання й безпосередня реалізація права є різними поняттями, однойменно тому, як мати права і їх реалізовувати. А отже, механізм правового регулювання необхідно відрізнити від механізму його реалізації. Серед нормативно-правових актів, які посідають чільне місце в механізмі правового регулювання, особливе місце посідає Конституція України. Конституція України здійснює безпосередній вплив на створення будь-якого механізму правового регулювання, оскільки без урахування конституційних положень цей механізм буде бракованим, не зможе проявити свої цінності, правові властивості. Саме Конституція, яка регламентує положення, що саме людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3), права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними (ст. 21), громадяни мають рівні конституційні права і свободи, є рівними перед законом (ст. 24) тощо, є рушійною силою цього механізму та орієнтиром для всіх суб'єктів, у тому числі трудового права. Саме в Конституції України встановлюються конституційно-правові норми, що є основоположними для всіх інших нормативно-правових актів, які виходять з її норм і забезпечують таким чином їх деталізацію. Створення механізму правового регулювання неможливе без інших законів як правових засобів, що засновані на конституційних положеннях, і вносять свою специфіку в механізм правового регулювання трудових відносин. В умовах так званої глобалізації виникають актуальні планетарні проблеми, у вирішенні яких заінтересовані всі держави, проходить інтенсивне зближення принципів, інститутів і норм національного (внутрішнього) і міжнародного права [22, с. 13]. Складається нове праворозуміння, яке дає можливість по-новому переоцінити старі підходи і принципи розгляду проблем пріоритету загальнолюдських цінностей. Воно включає ідеї примату права над державою, ідеї природних прав і свобод людини. Саме з такого праворозуміння випливає ідея примату міжнародного права над внутрідержавним. А отже, міжнародні акти (норми), які ратифіковані Україною, є складником механізму правового регулювання трудових відносин. Основні принципи, які закріплені

в міжнародних актах, виражено в інститутах трудового права. Особливе місце в механізмі правового регулювання посідають закони, у яких вирішуються практично всі найважливіші питання суспільного життя країни, адже від якості останніх залежить ефективність механізму правового регулювання трудових відносин. Серед таких особливе місце посідає кодифікований закон – Кодекс законів про працю (далі – КЗпП) України, який покликаний регулювати соціально-трудова відносини, метою і результатом яких є створення матеріальних і духовних цінностей для існування всього суспільства [20, с. 19].

Незважаючи на цю обставину, КЗпП України сьогодні не вільний від певних недоліків юридико-технічного характеру, серед яких – відсутність прописаних правових механізмів у реалізації його норм. Тому на допомогу йому приходять принципи правового регулювання трудових відносин, які задають загальну спрямованість правовому регулюванню трудових відносин, встановлюють межі правового регулювання, ліквідовують дефекти в законодавстві й прогалини у праві, визначають зміст певних невизначеностей у праві, іншими словами, «принципи ніби розчинені у праві, пронизують майже всі його норми й інститути, як своєрідний вектор вони визначають напрям розвитку правової системи, впливають на зміст і розвиток усіх інших елементів правової матерії» [23, с. 221].

Як правило, у більшості випадків саме від законів залежить результативність роботи самого механізму правового регулювання трудових відносин, оскільки саме вони є головними провідниками в механізмі правового регулювання. Наскільки адекватно й усебічно їх положення будуть конкретизовані та деталізовані, настільки ефективним буде правове регулювання. Закон, з одного боку, є базовим, основним нормативним правовим актом, з іншого – він має найбільш загальний характер, у зв'язку з цим виникає необхідність розвитку, конкретизації, деталізації його положень, тому, як правило, у більшості випадків для його реалізації необхідні підзаконні нормативні правові акти. Це, у свою чергу, дає змогу забезпечити правореалізацію, підвищити дієвість та ефективність самого механізму правового регулювання трудових відносин. Юридична природа підзаконних нормативних правових актів визначає їх особливе значення в механізмі правового регулювання трудових відносин, оскільки деякі закони просто не працюватимуть через відсутність механізму реалізації їх нормативних положень. Закони та підзаконні нормативні правові акти в сукупності

забезпечують стабільне й ефективне правове регулювання.

Отже, юридична сила закону визначає його місце й роль у механізмі правового регулювання трудових відносин. Крім того, специфіка трудових відносин, що підлягають регулюванню, зумовлює відповідні види нормативних правових актів, необхідних для реалізації механізму правового регулювання трудових відносин.

Нормативний правовий акт у механізмі правового регулювання трудових відносин виконує правовстановлюючу функцію, яка й визначає його провідну роль та основне місце в системі правових актів. Дослідити проблеми правового регулювання і його механізму необхідно в рамках правотворчої діяльності. Питання правового регулювання та реалізації права тісно пов'язані. Так як і перше, і друге є аспектами дії права, але якщо в механізмі правового регулювання формулюється мета регламентації відносин, то реалізація права – це вже є певний результат «роботи» цього механізму. Процес створення норм права потребує вивчення питань ефективності його дії, тому правове регулювання є «точкою дотику», «центром», де право як система норм і його реалізація як утілення права в життя пов'язані. Отже, правове регулювання трудових відносин – це регулювання цих відносин за допомогою спеціально-юридичних засобів.

Отже, до правових засобів державного регулювання належать норма трудового права – у ній визначаються мета, закладається правовий режим діяльності для суб'єктів трудового права, визначаються способи (методи) правового регулювання; принципи правового регулювання трудових відносин – визначають напрями правового регулювання трудових відносин, відображають найсуттєвіші риси правових норм, що регулюють трудові відносини, впливають на зміст і розвиток усіх інших елементів правової матерії; міжнародні акти (норми-принципи), які ратифіковані Україною, – основні правові положення, основоположні начала трудового права, що вироблені й визнані міжнародною співдружністю держав і відхилення від яких є недопустимим; нормативний правовий акт зосереджує всі юридичні засоби, є формою вираження норм трудового права, від якості якого залежить ефективність правового регулювання трудових відносин. Кожен з елементів посідає відповідне місце та взаємодіє з іншими елементами.

Підвищення ефективності «роботи» правових засобів у механізмі правового регулювання трудових відносин можливе, коли будуть задіяні насамперед правові засоби

індивідуально-договірного й колективно-договірного регулювання. Виокремлення цих правових засобів пов'язане з утіленням норм трудового права в життя, практичну діяльність, із досягненням мети суб'єктів індивідуально-договірного та колективно-договірного регулювання через правореалізаційну діяльність. Указані правові засоби характеризуються елементом індивідуальності, так як суб'єкти індивідуально-договірного та колективно-договірного регулювання обирають їх для досягнення не абстрактної, а конкретної мети, тобто задоволення своїх потреб, а відтак й інтересів. Суб'єктам індивідуально-договірного та колективно-договірного регулювання, якими є роботодавці, трудовий колектив, профспілки, працівники, має бути неодмінно надано достатній набір правових засобів, який би дав змогу досягти поставленої ними мети.

Недостатність правових засобів тягне ті самі негативні наслідки, що і їх непридатність. «Недостатність правових засобів, що надаються в розпорядження суб'єкта, якому задана деяка мета, має два однаково небажані наслідки: або мета впливу не досягається взагалі, або вона досягається, але вже незаконними засобами» [24, с. 38–40]. Обрання відповідних правових засобів проводиться безпосередньо суб'єктом права, але «правовим засобом не притаманний органічний зв'язок із суб'єктами правовідносин, вони лише «розгорнуті» до останніх своїми потенційними можливостями, які суб'єкти можуть використовувати, а можуть і не використовувати» [25, с. 222]. Від правильного вибору правових засобів залежить можливість досягнення мети суб'єктів трудових відносин, а отже, і кінцева їх мета. У роботодавця, на відміну від працівника, є більш широкі важелі щодо можливості самостійно або за погодженням із професійною спілкою обирати ті правові засоби, які здаються йому найбільш прийнятними до реалізації його правової мети.

За допомогою правових засобів індивідуально-договірного та колективно-договірного регулювання здійснюється адресний вплив права на конкретні ситуації, що виникають у різноманітних суспільних відносинах щодо безпосереднього застосування праці в суспільному виробництві, які опосередковані нормами трудового права. Правові засоби індивідуально-договірного та колективно-договірного регулювання продовжують регулювання державно-правових засобів, при цьому персоналізуючи й індивідуалізуючи правові норми стосовно конкретних ситуацій, конкретних суб'єктів у конкретних правовідносинах. Від пра-

вових засобів колективно-договірного та індивідуально-договірного регулювання залежить якість здійснення нормативних приписів у конкретних життєвих ситуаціях: при поновленні на роботі, при переведенні на другу роботу, щодо виплати гарантійних і компенсаційних виплат, вихідної допомоги тощо.

Отже, можна визначити механізм правового регулювання в трудовому праві як засновану на єдності (системності) норм і принципів трудового права та публічно-правових і приватноправових начал сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується здійснення (реалізація) трудових, соціально-економічних, виробничих потреб та інтересів суб'єктів трудових відносин і вирішується завдання й досягається мета трудового права.

Висновки

Усі правові засоби, що становлять складник механізму правового регулювання, слугують для того, щоб досягнути кінцевої мети правового регулювання трудових відносин. Було б неправильним очікувати постановку кінцевої правової мети й визначення правових засобів, спрямованих на її досягнення, лише в нормативному правовому акті, вихідному від держави, оскільки в установленні кінцевої правової мети та виробленні відповідних їй правових засобів беруть участь суб'єкти всіх рівнів: державного, індивідуально-договірного й колективно-договірного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва, 1966. 186 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва, 2009. 576 с.
3. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік та ін. Харків, 2002. 432 с.
4. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. *Государство и право*. 1999. № 5. С. 104–109.
5. Скакун О.Ф. Теория права і держави. Київ, 2016. 520 с.
6. Тарахонич Т.І. Механізм правового регулювання: теоретико-правові аспекти. *Правова держава* : щорічник наукових праць. 2002. Вип. 13. С. 103–108.
7. Головина С.Ю. Проблема выбора терминов для обозначения понятий в трудовом праве. *Правоведение*. 2000. № 5. С. 49–59.
8. Диалектика общественного развития. Ленинград, 1988. 260 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Москва, 1990. 524 с.

10. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация. *Советское государство и право*. 1987. № 6. С. 12–9.
11. Сапун В.А. Механизм реализации советского права. *Правоведение*. 1988. № 1. С. 3–11.
12. Семьдесят лет советского государства и права / Н.С. Алексеев и др. Ленинград, 1987. 752 с.
13. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. Москва, 1999. 712 с.
14. Малько А.В. Правовые средства как общетеоретическая проблема. *Известия Высших учебных заведений. Серия «Правоведение»*. 1999. № 2. С. 4–16.
15. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. Москва, 2003. 250 с.
16. Теория государства и права / А.В. Малько и др. Москва, 2009. 240 с.
17. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. Москва, 2000. 256 с.
18. Теория государства и права / А.С. Пиголкин и др. Москва, 2011. 744 с.
19. Витченко А.М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений. Саратов, 1974. 160 с.
20. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права. Харків, 2014. 260 с.
21. Алексеев С.С. Собрание сочинений. Возрождение к праву: Поиски и решения. Москва, 2010. 495 с.
22. Лыгин Н.Я., Ткачев В.Н. Международно-правовые стандарты и конституционная законность в российской судебной практике. Москва, 2012. 526 с.
23. Погребняк С. Принципы права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217–228.
24. Проблемы совершенствования советского законодательства. Москва, 1985. С. 36–52.
25. Алексеев С.С. Теория права. Москва, 1994. 224 с.

Nina Hetmantseva, Anna Mityriska. Legal means in the mechanism of legal regulation of social relations in the field of wage labor

The article reveals the legal means in the mechanism of legal regulation of social relations in the field of wage labor. It is stated that the mechanism of legal regulation should show exactly how one or another means, primary link (norm) or other legal instruments (principle, contract) work in order to achieve the established goal in the process of legal regulation.

All means of the mechanism of legal regulation of labor relations can be divided into certain groups, depending on the purpose of the subject of regulation, like the legal means of state regulation, thanks to which the regulation of labor relations is carried out, that is, their rigid and imperious normalization by the state by the issuance of laws and legal means of contractual regulation consisting of legal means of individual-contractual and collective-contractual regulation.

It is noted that the allocation of legal means of contractual regulation is associated with the implementation of labor law in practice, practical activities, and the achievement of the goal of the subjects of contractual regulation through law enforcement activities. Legal means of contractual regulation, unlike legal means of state regulation, are characterized by elements of individuality, since the subjects of individual-contractual and collective-contractual regulation choose them to achieve not an abstract, but a specific goal: satisfaction of their needs and interests.

It is concluded that the legal means that constitute a component of the mechanism of legal regulation serve to achieve the ultimate goal of legal regulation of social relations in the field of wage labor. Therefore, it would be wrong to expect the establishment of the final legal goal and the definition of legal means aimed at achieving it only in a normative legal act emanating from the state, since subjects of all levels are involved in establishing the final legal goal and determining the legal means corresponding to it: state, individual-contractual, and collective contractual regulation.

Key words: legal regulation of labor relations, contractual regulation of labor relations, normative legal acts, norm of law, labor relations, legal means.

